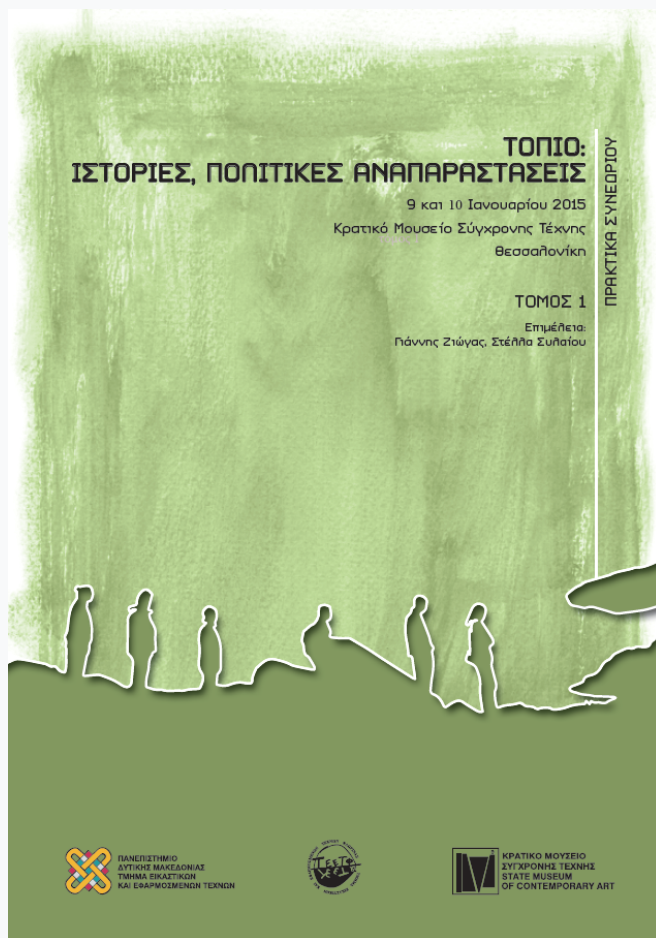

Διεθνές Συνέδριο για την Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες

Τόμ. 4 (2015)

Τοπίο: Ιστορίες και πολιτικές αναπαραστάσεις. Διεθνές συνέδριο για την Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες

Η Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες ως παράδειγμα μετασχηματιστικής μάθησης

Γιάννης Δαϊκόπουλος

doi: [10.12681/visualmarch.3057](https://doi.org/10.12681/visualmarch.3057)

Η Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες, ως παράδειγμα μετασχηματιστικής μάθησης

Γάννης Δαϊκόπουλος
Εκπαιδευτικός, Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση
E-mail επικοινωνίας: daiko@sch.gr

Πολλοί σύγχρονοι φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι ο κόσμος χρειάζεται ένα νέο όραμα γι' αυτήν τη χιλιετία. Ότι ο κόσμος δεν χρειάζεται να αναδημιουργήσει ή να «επισκευάσει» το όραμά του για το μέλλον ή να προσθέσει κάτι, αλλά να το μετασχηματίσει σε ένα, που θα είναι περισσότερο επικεντρωμένο στη ζωή γενικά, αποδίδοντας μια εσωτερική αξία σε όλες τις μορφές του έμβιου και του άβιου κόσμου (Berry 1999, O'Sullivan 1999)⁵⁹. Μέχρι τώρα, η ανθρωποκεντρική κοσμοαντίληψη έχει οδηγήσει, κυρίως τις δυτικές κοινωνίες, σε αποφάσεις που βασίζονται σε μια βραχυπρόθεσμη λύση υπέρ των ανθρώπων υποσκάπτοντας έμμεσα τη βίοσφαιρα και απειλώντας ακόμα και την ίδια τη ζωή μας (βλ. φαινόμενα κλιματικής αλλαγής).

Προβληματισμοί για μια νέα περιβαλλοντική ηθική

Η πολύπλοκη δομή των περιβαλλοντικών ζητημάτων και η αδυναμία εξεύρεσης ολοκληρωμένης λύσης από την τεχνολογία, οδήγησε πολλούς περιβαλλοντικούς στοχαστές να αναζητήσουν λύσεις στην αλλαγή του περιβαλλοντικού ήθους. Με ερωτήματα, κυρίως ιδεολογικού περιεχομένου, προσπάθησαν να προσεγγίσουν τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό κόσμο. Είναι ο άνθρωπος κυρίαρχος επί της Γης ή τη «διαχειρίζεται»; Αν τη διαχειρίζεται, ποια είναι τα όρια αυτής της διαχείρισης-εκμετάλλευσης; Μπορεί να θεωρηθεί ο άνθρωπος υπεύθυνος των δραστηριοτήτων απέναντι στο φυσικό κόσμο; Αν ναι, από πού προέρχεται αυτή η ευθύνη;

Η πλειονότητα των φιλοσόφων της Δύσης επιδίωξαν να δείξουν, ότι το ανθρώπινο γένος τοποθετείται στο επίκεντρο του σύμπαντος. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη⁶⁰ στο έργο του τα *Πολιτικά*, τα φυτά υπάρχουν για χάρη των ζώων και τα ζώα για χάρη του ανθρώπου (τροφή, ένδυση, εργασία). Μια τέτοια προσέγγιση που χαρακτηρίζεται ανθρωποκεντρική, θα πρέπει να

59. Berry, T. (1999). *The great work: Our way into the future*. Bell Tower. New York. Random House. 105. O'Sullivan, E. (1999). *Transformative learning: Educational vision for the 21st century*. New York. University of Toronto Press. Zed Books. 3.

60. Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1252b-1253a, μεταφρ. Στ. Τσιτσιρίδης στο http://www.greek-language.gr/Resources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=324 ανακτήθηκε στις 5-8-2015.

θεωρηθεί τελεολογική αφού οτιδήποτε στη φύση έχει κάποιο σκοπό και ο σκοπός αυτός τελικά καταλήγει στην ευημερία του ανθρώπου. Αποτέλεσμα αυτής της ιδέας ήταν η δημιουργία της Κλίμακας της τελειότητας ή Κλίμακας της φύσης⁶¹ μέσα στην οποία όλες οι οντότητες είχαν μια θέση και το σκοπό τους.

Μεγάλο μέρος του ανθρώπινου πληθυσμού επηρεασμένο από τις ιουδαιοχριστιανικές αντιλήψεις, κοσμοθεωρίες και στάσεις διακατέχεται από το αλλαζονικό σύνδρομο του κατακτητή, μιας ανώτερης οντότητας που θεωρεί τον εαυτό της εκτός συνδιαλλαγής με τα λοιπά μέρη της βιόσφαιρας (έμβια και άβια). Στο βιβλίο Γένεσις⁶² της Παλαιάς Διαθήκης, αναφέρεται ότι μόνο ο άνθρωπος είναι το ον εκείνο το οποίο δημιουργήθηκε «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» προς το δημιουργό του και του δίνεται το δικαίωμα να κυριαρχεί επί των άλλων, και μόνο η δικιά του ψυχή θεωρείται αθάνατη. Αργότερα, μετά τον κατακλυσμό, ο Θεός ευλογώντας το Νώε και τους γιους του, τους είπε ότι από δω και πέρα θα είστε «ο τρόμος και ο φόβος για όλα τα ζωντανά της γης»⁶³. Όσον αφορά τον Ισλαμισμό ο Bourdeau⁶⁴ αναφέρει μια *sutra* από το κοράνιο (33:72), σύμφωνα με την οποία η ευθύνη, για το ρόλο του «διαχειριστή» του φυσικού κόσμου ανατέθηκε στον ουρανό, στη γη και στα βουνά αλλά δε δέχθηκαν και έτσι έπρεπε να την αναλάβει ο άνθρωπος.

Την περίοδο της Αναγέννησης η ανθρωπότητα πίστευε στην ανωτερότητά της έναντι των άλλων οργανισμών, σχεδόν ένα θεϊκό status⁶⁵ και αυτή η στάση συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού, με τους Bacon και Descartes οι οποίοι υπογράμμιζαν την κυριαρχία του ανθρώπου, μέσω της επιστήμης και της τεχνολογίας⁶⁶.

Ο Kant⁶⁷ με σαφή ανθρωποκεντρική διάθεση δηλώνει: «Όσον αφορά τα ζώα δεν έχουμε άμεσες υποχρεώσεις. Τα ζώα δεν έχουν αυτοσυνείδηση και δεν είναι παρά ένα μέσο για έναν σκοπό. Ο σκοπός είναι ο άνθρωπος... Αν ένας άνθρωπος σκοτώσει τον σκύλο του γιατί δεν τον υπηρετεί πια, δεν παραβιάζει το καθήκον του προς το ανθρώπινο είδος...». Όπως επισημαίνει ο Lucht⁶⁸, η σκέψη του Kant τυπικά μπορεί να θεωρηθεί ως εκθρική, σε σχέση με αυτή των σύγχρονων περιβαλλοντικών ηθικολόγων. Η αξία της φύσης αιτιολογείται πάνω στη βάση της ιδιότητάς της να υπηρετεί τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του ανθρώπου και επιπλέον σημειώνει ότι σε περίπτωση απουσίας του ανθρώπου ο φυσικός κόσμος δε θα μπορούσε να είναι τίποτε άλλο εκτός από: «απλά μια άχρηστη γη και χωρίς κανένα τελικό σκοπό»⁶⁹. Ο Kant θεωρείται ακόμη

61. Χρησιμοποιήθηκε και αργότερα για να περιγράψει κατώτερες και ανώτερες μορφές ζωής.

62. Παλαιά Διαθήκη. Γένεσις. 1: 26-27. Αθήνα. Αδελφότητα «Ζωή».

63. Παλαιά Διαθήκη. ό.π. 9: 2-3.

64. Bourdeau, Ph. (2004). The man-nature relationship and environmental ethics. *Journal of Environmental Radioactivity*. 72, 12.

65. Clarke, J.J. (1993). Nature in question: An anthology of ideas and arguments. London. Earthscan Publications Ltd. 75.

66. Passmore, J. (1995). Attitudes to Nature. *Environmental ethics*, 129-141. Oxford. Oxford University Press. 135.

67. Kant, I. (1963). Duties towards animals and spirits and duties to oneself. *Lectures on ethics*. London. Methuen. 239.

68. Lucht, M. (2005). Does Kant have anything to teach us about environmental ethics. *ISUD (International Society for Universal Dialogue) 6th World Congress*, Helsinki, Finland, University of Helsinki 15-20 July 2005. Στο www.isud.org/Lucht.doc. Ανακτήθηκε στις 16-8-2006.

69. Kant, I. (1987). *Critique of Judgment*. Trans. Werner S. Pluhar. Hackett Publishing Co. Indianapolis, όπως

και πιο ριζοσπαστικός στις ιδέες του από το Descartes αφού εξυψώνει την χρηστική ιδιότητα της φύσης σε ηθικο-οντολογική αρχή: «βρήκαμε το νόμο και την τάξη μαζί, σε αντίθεση με την τάξη της φύσης»⁷⁰.

Η περιβαλλοντική ηθική ύστερα από μια έντονη συζήτηση, τα τελευταία πενήντα περίπου χρόνια, αποτελεί πλέον έναν ιδιαίτερο κλάδο της ηθικής. Αποτελεί μια κριτική σπουδή των κανονιστικών ζητημάτων και αρχών - στον τομέα της εφαρμοσμένης ηθικής - που σχετίζονται με τον άνθρωπο και το φυσικό περιβάλλον, επικεντρώνεται δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να συμπεριφερόμαστε. Εξετάζει, όπως αναφέρει ο Bourdeau⁷¹, την ηθική βάση της υπευθυνότητάς μας απέναντι στο περιβάλλον. Η μεταηθική «ασχολείται με το νόημα των όρων που χρησιμοποιούμε και τη θεμελίωση των ηθικών μας προτάσεων, αλλά, δεν υπεισέρχεται στη συγκρότηση και στην υπόδειξη μιας ηθικής στάσης απέναντι στους ανθρώπους ή στα πράγματα»⁷². Ουσιαστικά η μεταηθική ορίζει τις έννοιες του καλού και του κακού, του άσχημου και του όμορφου, των καθηκόντων και των υποχρεώσεων, των πράξεων που είναι σωστές ή μη.

Αν και πολλοί στοχαστές έθιξαν ποικίλα ζητήματα περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος με διάφορες προσεγγίσεις, μόλις πρόσφατα ερευνήθηκαν ερωτήματα συστηματικά, υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας, όπως τη νομιμότητα των ατομικών ή των συλλογικών πράξεων προς το περιβάλλον, την ύπαρξη μιας διευρυμένης ηθικής, μιας κοσμοαντίληψης, η οποία θα δύναιτο να καλύψει όλους τους ζώντες οργανισμούς. Ο Naess⁷³ συνέταξε τα παρακάτω θεμελιώδη ερωτήματα: (α) ποιες είναι οι υποχρεώσεις της ανθρωπότητας απέναντι στο φυσικό κόσμο; (β) πώς να κατανέμονται τα οφέλη (πόροι) που αντλούνται από το σεβασμό προς αυτές τις υποχρεώσεις; (αφορά τη διεθνή δικαιοσύνη και ισότητα μεταξύ των βιομηχανικά και μη ανεπτυγμένων κρατών), (γ) ποιες πολιτικές και ιδρυματικές δομές θα πρέπει να καθιερωθούν για την εφαρμογή τους;

Υπογραμμίζοντας τέτοιου είδους ερωτήματα θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δυο κατευθύνσεις αναζήτησης του φιλοσοφικού περιβαλλοντικού λόγου, (α) την αναζήτηση των αιτιών των περιβαλλοντικών προβλημάτων και (β) τη δυνατότητα εξεύρεσης λύσης μέσα από την περιβαλλοντική ηθική.

Οι πραγματιστές της περιβαλλοντικής ηθικής, υπέρμαχοι της δεύτερης κατεύθυνσης, ισχυρίζονται ότι θα πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στην επίλυση περιβαλλοντικών προβλημάτων, μέσω της περιβαλλοντικής ηθικής και άσκησαν δριμεία κριτική στους θεωρητικούς του ίδιου κλάδου, οι οποίοι ήταν απορροφημένοι στη διερεύνηση των αιτιών της περιβαλλοντικής κρίσης ή στην ιεράρχηση των αναγκών των οντοτήτων και της εσωτερικής αξίας τους. Η απουσία όμως, ενός ολοκληρωμένου και κοινού περιβαλλοντικού ήθους καθυστερεί τις απαντήσεις. Όλοι τους, όμως, συμφωνούν, ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα θα μπορούσαν να λυθούν αν υιοθετήσουμε αξίες τέτοιες, που τουλάχιστον δε θα είναι επιζήμιες προς το περιβάλλον.

αναφέρεται στο Lucht, 2005 ό.π.

70. Kant, I. (1929). *Critique of Pure Reason*. Trans. Norman Kemp Smith. St. Martin's Press, New York. A550/B578, όπως αναφέρεται στο Lucht (2005) ό.π.

71. Bourdeau, Ph. (2004).ό.π. 9-15.

72. Κιντή, Β & Ζήκα, Φ. (1999). *Η φύση της φύσης* στο Η φύση στην οικολογία, σελ. 60-61. Αθήνα, Στοχαστής. 60-61.

73. Naess, A. (1973). The shallow and the deep: long-range ecology movement. A summary. *Inquiry*. vol. 16, 95-100.

Τοιουτοτρόπως δημιουργούνται νέα ερωτήματα:

- Ποιοι θα είναι οι ηθικοί κώδικες που θα πρέπει να δημιουργηθούν; Θα υπάρξει ένας και μόνο κώδικας ο οποίος θα προάγει αξίες;
- Αν ναι, πως θα δημιουργηθεί; Μέσω συζήτησης και κριτικής σκέψης ή μέσω υιοθέτησης μιας «πράσινης πλύσης εγκεφάλου» που προωθείται από τη ριζοσπαστική πράσινη *agenda*⁷⁴;

Κατά τη διάρκεια της εξέλιξης και ωρίμανσης της περιβαλλοντικής ηθικής, δε θα πρέπει να αμελήσουμε τη συμβολή της ιδέας της βιώσιμης ανάπτυξης, ως οργανωμένη προσπάθεια από αντιπροσώπους των εθνών, ΜΚΟ και άλλους, η εικόνα της οποίας, όμως, παρουσιάζεται θολή, εξαιτίας του πολυσημασιολογικού χαρακτήρα της έννοιας της ανάπτυξης.

Η καταχρηστική εκμετάλλευση των πόρων της φύσης, ουσιαστικά εξαιτίας της ραγδαίας αύξησης του ανθρώπινου πληθυσμού, με τα μυριάδες συνεπακόλουθα ζητήματα που υπονομεύουν την ποιότητα της βιόσφαιρας, οδηγεί την ανθρωπότητα στην επανεξέταση του ισχύοντος κοσμοειδώλου. Ως αποτέλεσμα, της αυξανόμενης ανησυχίας για τον εκφυλισμό του περιβάλλοντος, διαφαίνεται τελευταία ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής παγκόσμιας κοινότητας για τη διερεύνηση των παραγόντων, για μια υπεύθυνη και φιλική περιβαλλοντική⁷⁵. Προτείνουν μια αλλαγή, η οποία θα πρέπει να επικεντρωθεί στο υπάρχον ήθος που εμποτίζει ειδικά το «δυτικό κόσμο», μεταλλάσσοντας τον κυρίαρχο άνθρωπο ως ισότιμο μέλος προς τις άλλες οντότητες. Πρόκειται βέβαια, για μια μετάβαση πολύπλοκη, ριζοσπαστική και επίπονη, αφού εισάγει αλλαγές συνηθειών, νοοτροπιών και πρακτικών επιβίωσης του ανθρώπου.

Στην αναζήτηση αυτή του *mind the gap*⁷⁶, οι περισσότερες έρευνες αναδεικνύουν τις περιβαλλοντικές αξίες, ως τον κυριότερο παράγοντα αλλαγής της συμπεριφοράς. Αρκετοί είναι εκείνοι (Huckle, 1984· Sterling, 1993· Bowers, 2002)⁷⁷ που πιστεύουν ότι ο μόνος τρόπος για τη βελτίωση της κατάστασης του περιβάλλοντος, θεωρείται η υιοθέτηση φιλικών περιβαλλοντικών αξιών. «Όμως οι αξίες και τα πρότυπα που αναπαράγονται στο σχολείο είναι αυτά της μη αειφορίας. Πρέπει λοιπόν να δημιουργηθεί ένα αντίβαρο στις αξίες αυτές, που εκφράζουν μια γενικότερη πολιτισμική κρίση αντίβαρο στον ανταγωνισμό, στην κυριαρχία της ιδεολογίας του κέρδους, στην πανάκεια της οικονομίας της αγοράς, στην αγοραιοποίηση και εμπορευματοποίηση των πάντων, σε όλες τις αξίες που η μη αειφόρος οικονομική ανάπτυξη υποθάλλει στην κοινωνία και που ανεύθυνα ενστερνιζόμαστε σε βάρος κάθε έννοιας αλληλεγγύης και κοινωνικής δικαιοσύνης»⁷⁸.

Έτσι λοιπόν, αν θεωρήσουμε ότι απαιτείται ένας μετασχηματισμός αξιών, επειδή πιστεύουμε

74. Trudgill, S. (1999). Environmental Education, Ethics and Citizenship. *Conference RGS, Ethics, Place and Environment*, σελ. 81-89.

75. Dunlop, R. E. & Van Liere, K. (1984). Commitment to the dominant social paradigm and concern for environmental quality, *Social Science Quarterly*, 65(4), σελ. 1013-1028. Dunlap, R. E., Gallup, G. H. Jr., & Gallup, A. M. (1993). Of global concern: results of the health of the planet survey, *Environment*, 35(9), σελ. 6-14.

76. Kollmou, A. & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3), σελ. 239-260.

77. Huckle, J. (1986). Geographical education for environmental citizenship, *Geographical Education*, 5(2), σελ. 13-20. Sterling, S. (1996). *Education in change*. Education for sustainability. London. Eartscan. 18-39. Bowers, C.A. (2002). Towards an eco-justice pedagogy. *Environmental Education Research*, 8, 1, 21-34.

78. Φλογαΐτη, Ευγ. (2006). Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία. Αθήνα. Ελληνικά Γράμματα, σελ. 226.

ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου θα γίνει φιλικότερη προς το περιβάλλον, τότε θα πρέπει να διερευνήσουμε:

1. το στόχο μας, δηλαδή την κοσμοθεώρηση προς την οποία θα πρέπει να προσανατολιστούμε και,
2. τον τρόπο με τον οποίο θα γίνει ο μετασχηματισμός, δηλαδή το διδακτικό παράδειγμα, αν θα είναι στα πλαίσια μιας κατήχησης (συμπεριφορισμός), μιας ερμηνείας (ερμηνευτικό παράδειγμα) ή μέσω της χειραφετικής - κριτικής προσέγγισης (κριτικό παράδειγμα).

Αναφορικά με την κοσμοθεώρηση προφανώς υιοθετούμε τη βιοκεντρική, η οποία και συμβάλλει στη φιλική συμπεριφορά του ανθρώπου προς το περιβάλλον⁷⁹. Σχετικά με το δεύτερο άξονα διερεύνησης, του τρόπου με τον οποίο θα γίνει ο μετασχηματισμός, τόσο η αναποτελεσματικότητα του θετικιστικού παραδείγματος, με την αντικατάσταση της λογικής με την τεχνολογία, όσο και η ρευστότητα του υποκειμενισμού του ερμηνευτικού παραδείγματος, να προσφέρουν λύση στα προβλήματα του ανθρώπου και της κοινωνίας, οδήγησε τους νεομαρξιστές θεωρητικούς της Σχολής της Φρανκφούρτης, Horkheimer, Adorno, Marcuse και Habermas και αργότερα άλλους, στη συγκρότηση μιας νέας επιστημολογικής κατεύθυνσης, της κριτικής⁸⁰.

Η Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες, ως παράδειγμα μετασχηματιστικής μάθησης

Σε αυτή την εποχή των ραγδαίων αλλαγών, ο χώρος της εκπαίδευσης αρχίζει να γίνεται η «έπαλξη», όπου παλιές βεβαιότητες ανταγωνίζονται εναλλακτικές θεωρήσεις, λειτουργίες και καινούριες πρακτικές⁸¹.

Ομολογουμένως, οι διδακτικές μέθοδοι που απευθύνονται απευθείας στο πρόβλημα (συμπεριφορικοί, κατήχηση και ερμηνευτικοί) μάλλον έχουν αποτύχει. Για παράδειγμα, από το περιβαλλοντικό σύνθημα «Σώστε τον Αώο» μάλλον, ρομαντικά αποτελέσματα περιμένει κανείς και όχι ουσιαστικά. Ιδιαίτερη λοιπόν προσοχή, θα πρέπει να δοθεί στη διδακτική των περιβαλλοντικών αξιών, έτσι ώστε η αφομοίωση αυτών να γίνεται με έναν εσωτερικό και υπονοούμενο τρόπο και όχι με συνθήματα «προσκοπικού» τύπου.

Το παράδειγμά μας κινείται στο πλαίσιο της μετασχηματιστικής μάθησης φοιτητών του ΤΕΕΤ Φλώρινας στη διαδικασία «Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες» και οι δραστηριότητες που υλοποιούνται μπορεί να αποτελέσουν ερεθίσματα για κριτικό αναστοχασμό, με απώτερο στόχο το μετασχηματισμό των περιβαλλοντικών αξιών τους.

Σκοπός της μετασχηματιστικής μάθησης είναι η καλλιέργεια μιας νέας γνώσης, με την εμπλοκή του κριτικού αναστοχασμού σε μια διαδικασία μετασχηματισμού των βασικών πεποιθήσεων,

79. Catton, W. R. & Dunlap, R. E. (1980). A new ecological paradigm for the post-exuberant society. *The American Behavioural Scientist*. 24(1), σελ. 15-47.

80. Ματσαγγούρας, Η. (2002). *Θεωρία της διδασκαλίας. Η προσωπική θεωρία ως πλαίσιο στοχαστικό κριτικής ανάλυσης*. Αθήνα, Gutenberg.

81. Schostak, J. F. (1991). 'Postmodernism: the curriculum of surfaces'. Spencer Hall Invitational Conference. University of Western Ontario, <http://www.uea.ac.uk/care/elu/issues/education/ed3html> (ημερομηνία ανάκτησης 25/10/2005)

αξιών, ενός ατόμου, σε διάφορους τομείς, όπως το περιβάλλον, η υγεία, η οικονομία κ.λπ. Με δυο λόγια είναι η εκπαίδευση εκείνη η οποία επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην αλλαγή της κοσμοαντίληψης ή του κοινωνικού παραδείγματος.

Το θεωρητικό πλαίσιο της μετασχηματιστικής μάθησης στηρίζεται στα τρία είδη γνώσης που προτείνει ο Habermas⁸² τη χρηστική, την επικοινωνιακή και την χειραφετική (κριτική).

Σύμφωνα με τον Mezirow⁸³ η ουσιαστικότερη μάθηση συντελείται στον επικοινωνιακό τομέα, κυρίως με:

- α) την αναγνώριση των «προβληματικών» αντιλήψεων, αξιών και συναισθημάτων
- β) την κριτική διερεύνηση νέων αντιλήψεων και αξιών
- γ) τη λήψη αποφάσεων βασισμένες στις καινοτόμους προτάσεις

Στόχος μας να μετασχηματίσουμε συμπεριφορές και αξίες, που αφορούν τον τρόπο σκέψης από ανθρωποκεντρικό σε βιοκεντρικό, και στη συνέχεια τις αποφάσεις μας και τις επιλογές μας ως κοινωνία.

Η Cranton⁸⁴ αναφέρει ότι ο μετασχηματισμός επιτυγχάνεται όταν τα άτομα αρχίζουν να διερευνούν τις παλιές πεποιθήσεις ή αξίες μετά από ένα σοβαρό αναπάντεχο γεγονός ή εμπειρία το οποίο θα προκαλέσει κριτικό αναστοχασμό και συγκίνηση. Ο Mezirow⁸⁵ θεωρεί ότι ο κριτικός αναστοχασμός βρίσκεται στο πυρήνα της μετασχηματιστικής μάθησης και χωρίς αυτόν, δεν δύναται να αλλάξουν τα μοντέλα σκέψης που συναντάμε στην καθημερινότητα. Για το λόγο αυτό, η μετασχηματιστική μάθηση αναζητεί παραδείγματα, τα οποία και θα μπορούν να σταθούν ως ένας οδηγός στην εκπαίδευση ανά θεματική και ηλικία.

Από ένα δυνατό συνειρμό ή ένα περίεργο στοχευόμενο συμβάν ή μια πρόκληση συγκίνησης, από ένα ισχυρό βίωμα, μια αναπάντεχη εμπειρία δημιουργούμε αναστοχασμό αναφορικά με τις παλιές πεποιθήσεις. Η συμμετοχή του εικαστικού στη διαμόρφωση ερεθισμάτων, μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη των εσωτερικών αξιών, μέσα από τον αναστοχασμό, που είναι και ζητούμενο της μετασχηματιστικής μάθησης. Ως ερέθισμα για αναστοχασμό μπορεί να είναι ένας πίνακας ζωγραφικής, μια φωτογραφία, μια ταινία, παρατήρηση στη φύση κ.ά.

Για παράδειγμα: η σύγκριση του πίνακα της αποκαθήλωσης του Χριστού του Ελ Γκρέκο, με τη φωτογραφία της μάνας και του νεκρού παιδιού από το περιβαλλοντικό ατύχημα στο Μπομπάλ της Ινδίας το 1984 (που άφησε πίσω χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες και σημάδια για τις επόμενες γενιές) ή για να δώσουμε και κοινωνική, πολιτική διάσταση με τη φωτογραφία του σκοτωμένου γιού και της μάνας του να θρηνεί σε μια διαδήλωση στους δρόμους της Θεσσαλονίκης επί Μεταξά (από το γεγονός αυτό εμπνεύστηκε ο Γιάννης Ρίτσος και έγραψε τον Επιτάφιο (εικ.1, 2, 3)).

82. Habermas, J. (1971). *Knowledge and Human Interests*. Boston. Beacon Press.

83. Mezirow, J. (1996). Contemporary Paradigms of learning. *Adult Education Quarterly*, 46(3), σελ. 158-173.

84. Cranton, P. (2002). Teaching for transformation. *New directions for adults and continuing education*. 93. Spring 2002. Wiley Periodicals, Inc.

85. Mezirow, J., et. al. (1990). *Fostering critical reflection in adulthood: A guide to transformative and emancipatory learning*. San Francisco. Jossey-Bass. 177-193.

Εικόνα 1: Το ατύχημα της Bhopal, 3 Δεκεμβρίου 1984. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1284623/7-men-jailed-1984-Bhopal-gas-tragedy-killed-15-000-people.html>. Ανακτήθηκε στις 1-8-2015.

Εικόνα 2: El Greco, Πιετά, λάδι σε μουσαμά, 120x 145 εκ. Ιδιωτική Συλλογή, 1587-1597.

Εικόνα 3: Η φωτογραφία της μάνας που θρηνεί τον γιο της, Τάσο Τούση, Θεσσαλονίκη Μάης 1936. <http://www.palmografos.com/permalink/14079.html>. Ανακτήθηκε στις 1-8-2015.

Το πρόγραμμα του ΤΕΕΤ Φλώρινας «Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες» αποτελεί παράδειγμα μετασχηματιστικής μάθησης, αφού στο περιεχόμενο (πέρα από την εικαστική του διάσταση) έχει πολλά δυνατά ερεθίσματα για να προκαλέσουν εσωτερικές αξίες.

«... οι διαδρομές έχουν καλύψει τους ορεινούς όγκους από άκρη σε άκρη. Περιπλανηθήκαμε στα μονοπάτια των μεταναστών, αναρριχηθήκαμε στις κορυφές των συνόρων, ιχνηλατήσαμε τα χαρακώματα του πόνου και της απώλειας. Ανταμώσαμε και τα ερείπια, τις εναπομείνουσες μαρτυρίες μια βουβής απώλειας, εκεί όπου η προσωρινή αναχώρηση μετατρέπεται σε παντοτινή φυγή. Εξερευνήσαμε τα κοιλώματα των δέντρων, των βράχων, των βουνών... και τόσα άλλα που έχουν σχέση με το χώρο»⁸⁶.

Το οδοιπορικό στο δάσος, το βίωμα δηλαδή της πορείας και της διαβίωσης στη φύση είναι από μόνα τους πολύ δυνατά ερεθίσματα. Με αυτόν τον τρόπο η Εικαστική Πορεία ανακαλύπτει:

- τη φύση, ιδιαίτερα τοπία που προκαλούν δέος: ένα ρέμα, μια κορυφή ενός βουνού, ένα ακρωτήριο (π.χ. Ρότι Πρέσπας)
- τη μυκοκλωρίδα (όλους αυτούς τους περίεργους μύκητες)
- τη χλωρίδα (με τις ποικίλες απεικονίσεις της φυτών)
- τη συμβίωση των οντοτήτων

Όλα τα ανωτέρω, αποτελούν έμπνευση η οποία προέρχεται από τη νομοτέλεια και το υποδειγματικό μέτρο της φύσης (συχνά χρησιμοποιούμε τη φύση ως παράδειγμα και βάση για τη διαμόρφωση μια ηθικής και αισθητικής αντίληψης).

Οι ποικίλες απεικονίσεις των μυκήτων και των φυτών, καθώς και η μηχανική δράση σε διάφορες λειτουργίες της ζωής τους, προκαλούν ερεθίσματα κριτικής και δημιουργικής σκέψης. Αντικείμενα παρατήρησης αποτελούν οι φλοιοί δέντρων, οι καρποί, τα άνθη, τα αποτυπώματα σπόρων μανιταριών κοκ. Για παράδειγμα, προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον η λειτουργία αγκίστρων του καρπού του άρκτιου (*Arctium lappa*) με σκοπό τη μεταφορά σπόρων, αλλά από τη χρηστική πλευρά μας προσφέρει την ιδέα του βέλκρο (χριτς χρατς) - εφεύρεση που ανήκει στον Ελβετό μηχανικό Georges de Mestral. Παρατηρώντας τις εσωτερικές αυλακώσεις του στελέχους του φυτού αρχαγγελικής (*Angelica archangelica*) αντιλαμβανόμαστε από που προήλθε η έμπνευση για την αρχιτεκτονική των αρχαιοελληνικών κιόνων. Μοναδικά συναισθήματα δημιουργούνται μετά από συνάντηση με την αλχεμίλη (*Alchemilla alpina*), στις οποίες τα φύλλα η πρωινή δροσιά φαίνεται σαν μαργαριτάρι.

Επιπροσθέτως, η χρησιμοποίηση υλικών από το φύση και το περιβάλλον γενικότερα, προάγει τη διαμόρφωση νέων απόψεων, καθώς και τη δημιουργία ενός νέου ύφους, προτείνοντας καινοτόμους τρόπους θεώρησης, χρήσης και αντιμετώπισης αυτών των υλικών (*Environmental Art*). Η δημιουργία εικαστικών δράσεων με υλικά της φύσης δίνει την ευκαιρία στον εικαστικό να δει με διαφορετική ματιά την απέραντη ασυνείδητη σοφία της φύσης. Η παροχή ιδεών, τόσο από

86. Ζιώγας, Γ. (2015). *Εικαστική πορεία προς Πρέσπες 2015-16. Οι ροές των πραγματικοτήτων. Η κυριαρχία του νερού ως πνευματικής ύλης*. Ενημερωτικό Δελτίο. 3-7-2015.

τη μορφολογία των οντοτήτων της φύσης, όσο και από τη φυσιολογία τους, αλλά και από την παλαιότερη λαϊκή χρήση τους (για τις κατασκευαστικές ιδιότητες των φυτών) είναι απεριόριστη.

Τα αγαπημένα δέντρα των ερειπίων η κληματίδα και ο ζαμπούκος αποτελούν υλικό για εικαστικές δραστηριότητες, με πρωτεργάτη την παράδοση αφού με το κορμό του πρώτου κατασκεύαζαν στεφάνια για να στερεωθεί ένα ξύλινο βαρέλι (αφού το έβρεχαν), ενώ με το ξύλο ζαμπούκου δημιουργούσαν μουσικά όργανα, παιδικά παιχνίδια, χρήσιμα αξεσουάρ όπως οι πίροι των βαρελιών και τόσα άλλα⁸⁷ (εικ.4, 5).

Εικόνα 4: Σεμινάριο καλαθογλυπτικής με τον Γ. Γκούμα. Φύση-Όρια -Υλικά στην Δροσοπηγή - Φωτογραφικό αρχείο Γιάννη Δαϊκόπουλου (2011)

Εικόνα 5. Δραστηριότητες στο έρημο χωριό Μοσχοχώρι- Φωτογραφικό αρχείο Γιάννη Δαϊκόπουλου (2014).

87. Δαϊκόπουλος, Γ. & Ζιώγας, Γ.(επιμ.). (2011). *Φύση - Όρια - Υλικά. Εικαστική διερεύνηση των υλικών της φύσης*. ΚΠΕ Μελίτης & ΤΕΕΤ Φλώρινας.

Εικόνα 6. Βωμός με αναθήματα στο έρημο χωριό Μοσχοχώρι- Φωτογραφικό αρχείο Γιάννη Δαϊκόπουλου (2014).

Επίσης, στις πορείες μέσα στα δάση ο φοιτητής πληροφορείται για τις διατροφικές και φαρμακευτικές ιδιότητες των φυτών και μανιταριών.

Τοπική ιστοριογεωγραφία

Μοιραία κανείς, μέσα από τις δράσεις στη φύση της περιοχής της Φλώρινας, έρχεται αντιμέτωπος με την τοπική ιστοριογεωγραφία. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η σπουδαιότητα της γνώσης του τόπου στη σύγχρονη εκπαίδευση έχει παραμεληθεί.

Σύμφωνα με τον Orr⁸⁸ η ενσωμάτωση του «τόπου» στην εκπαίδευση είναι σημαντική για τέσσερις λόγους:

1. απαιτεί το συνδυασμό της νόησης με την πραγματική εμπειρία
2. η μελέτη του τόπου μπορεί να βοηθήσει την επίλυση προβλημάτων που θεωρούνται εξειδικευμένα, αφού ο τόπος δεν μπορεί να κατανοηθεί από μια προοπτική μιας και μόνο επιστήμης ή ειδίκευσης
3. η μελέτη του τόπου είναι σημαντική στην επανεκπαίδευση των ανθρώπων στην τέχνη του «ευ ζην» όπου και αν βρίσκονται
4. η γνώση για τον τόπο που ζούμε και καταγόμαστε είναι συνυφασμένη με τη γνώση της ταυτότητάς μας

Δεν μπορεί να μη νιώσει κανείς συγκίνηση όταν περιπατεί στο βουνό, διαισθανόμενος/η ότι κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα διαδραματίστηκαν τρομερά γεγονότα. Βαλκανικοί πόλεμοι, 1^{ος} & 2^{ος} Παγκόσμιος Πόλεμος και μετά ο Εμφύλιος σπαραγμός. Μέσα σε χαλάσματα, σε ερείπια, σε έρημο χωριά, να ανακαλύπτει κάλυκες, όλμους, οστά - θλιβερά ενθύμια εμφυλίου, να σκαλίζει ως σύγχρονος αρχαιολόγος τις ρωγμές του χρόνου, για να βρει στοιχεία που διαμορφώνουν τις εκάστοτε κοινωνίες και να αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα. Όλη η περιοχή ένα τεράστιο μνημείο τρόμου και ανθρώπινης τρέλας⁸⁹.

88. Orr, D. (1992). *Ecological literacy-Education and the transition to a Postmodern World*. Albany, SUNY Press.

89. Ziogas, Y. (υπό δημοσίευση). *The Windows of Reality, the Cracks of Time (Crevices, Fissures, Cavities and Rifts*

Και όπως λέει ο τραγουδοποιός:

«Κάτω από φύλλα κίτρινα κοιμούνται καπετάνιοι
κι αυτό που χθες περίσσευε αύριο δε θα φτάνει»⁹⁰.

Η ενασχόληση με τα έρημα χωριά και τα ερείπια προσθέτει ένα χρήσιμο ερέθισμα στη δημιουργία μιας ώριμης κοσμοαντίληψης, προκαλεί έντονα συναισθήματα και ανανεώνει ή ανασυγκροτεί τις σκέψεις μας. Η συνάντηση με τα ερείπια μας οδηγεί στο δρόμο του μετασχηματισμού λέει η πρωταγωνίστρια της ταινίας *Eat, Pray and Love*⁹¹.

Στην περιοχή της Φλώρινας πιθανότατα να συναντάμε τα περισσότερα ερείπια της σύγχρονης εποχής, αλλά και παλαιότερων, ανά τα Βαλκάνια, ακόμη και στην Ευρώπη⁹². Ο περιπατητής μπορεί να συναντήσει ερείπια αρχαιοελληνικής, ρωμαϊκής, βυζαντινής και, κυρίως, της σύγχρονης εποχής. Πιο συγκεκριμένα θα μπορούσε να περιηγηθεί σε ερείπια κάστρων (καλέ), απομεινάρια τειχών, πέτρινα γεφύρια, σιδηροδρομικές υποδομές της Μεγάλης Ανατολικής Στρατιάς κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ορεινά καλντερίμια, πηγές και κρήνες, απομονωμένα σχολεία όπως το ρουμάνικο στο Βόρρα (Καΐμακτσαλάν), εκκλησιές, πολεμικά καταλύματα και θέσεις μάχης (ορύγματα) κ.ο.κ.

Προφανώς, τόσο τα συναισθήματα όσο και οι εσωτερικές αξίες δύσκολα μπορούν να μετρηθούν με αριθμούς. Το γεγονός όμως, ότι μια ομάδα φοιτητών που διαβίωνε επί μια εβδομάδα, σε ένα έρημο χωριό της περιοχής στο Μοσχοχώρι (καλοκαίρι 2014) - στο πλαίσιο της διαδικασίας «Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες» - κατασκεύασε ένα μικρό βωμό, ενσωματωμένο σε μια ξερολιθιά και τοποθετήθηκαν τα πρώτα αναθήματα «εις μνήμην». Το γεγονός αυτό από μόνο βεβαιώνει τα πρώτα θετικά αποτελέσματα (εικ.6). Πέρα από τους εικαστικούς στόχους, η διαδικασία «Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες» προτρέπει τους συμμετέχοντες στο να υιοθετήσουν εσωτερικές αξίες και να προωθήσουν και αυτοί με τη σειρά τους, μέσω του καλλιτεχνικού τους παραγώγου - ως απότοκο του βιώματος και της κριτικής σκέψης - την οικολογική συνείδηση, ένα νέο κοινωνικό παράδειγμα που χρειάζεται η κοινωνία μας. Να κάνουν να λειτουργήσει η τέχνη ως ένα μπόλι στον κορμό της κοινωνίας για να αλλάξει, να μετασχηματιστεί. Η τέχνη συνεπώς θα μπορούσε να συμβάλει στη διαμόρφωση μιας άλλης αισθητικής και ηθικής, νέων αντιλήψεων, νέων αξιών και μιας άλλης κουλτούρας που χαρακτηρίζεται από γνώση και σεβασμό προς τους νόμους και τα όρια της φύσης⁹³.

in the Florina area).

90. Παπακωνσταντίνου Θ. (2012). *Μαγγανιές*. Ομότιτλο τραγούδι (7). EMI.

91. Πρόκειται για τη σκηνή της ταινίας κατά την οποία η πρωταγωνίστρια βρίσκεται ανάμεσα σε ερείπια της Ρώμης. Ryan Murphy (director & writer), 2010. *Eat, Pray and Love*. Columbia Pictures.

92. Ziogas (2015). ό.π.

93. Η συμμετοχή μου στην Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες, ως εξωτερικός συνεργάτης του TEET Φλώρινας, ήταν μοιραία από τη στιγμή που είχαμε κοινά ενδιαφέροντα σε σχέση με τη διαδικασία «Εικαστική πορεία προς τις Πρέσπες». Οι δρόμοι μας διασταυρώθηκαν στα βουνά - ανάμεσα στα μανιτάρια και στα φυτά, στα ερείπια και στα έρημα χωριά της περιοχής, πολλές φορές κοντά σε θλιβερά ενθύμια της εμφυλιακής σύρραξης. Από τότε τους βρίσκω σε διάφορα μέρη, σε μέρη μυστικά και απόκρυφα που οι Πρέσπες και η ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας ξέρουν να κρύβουν και να τα διαθέσουν μόνο σε αυτούς που έχουν τη διάθεση να το τολμήσουν. Τους ευχαριστώ από θερμά για αυτή τη μοναδική εμπειρία, ιδιαίτερος το δάσκαλο Γιάννη Ζιώγα και το συνοδοιπόρο μου Σταύρο Ζωγράφο.